

„Hol az a táj szab az életnek teret,
Mit az Isten csak jókedvében teremt”

Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből
2003 – 2009

A KÖTETET SZERKESZTETTE:
Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna

MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete
Vácrátót

2010

A Szentegáti-erdő múltja, a jelenlegi erdőgazdálkodás és természetvédelmi kezelése

VARGA EMESE

Az erdő múltja

A Szentegáti-erdő TT teljes területe az Ős-Dráva öntésterületére esik. Ezen területek – így a védett terület – erdőtársulásai a következő szukcessziós folyamat eredményei: első lépcsőben a Dráva áradásával lerakódott nagy mennyiségű iszapon hordaléktalajok alakultak ki, melyeken a Zselici-dombvidékről valamint, a szél által a környező területekről ideérkezett fűz és nyár magokból az ún. malátfüzesek verődtek fel. Ez a társulás újabb iszaprétegek megfogására volt képes – ennek következtében változott a terület magassági fekvése, miközben a vizek partjain újabb iszaprétegek rakódtak le – így lassan kialakultak a ma is hasonlóan megkülönböztetett magassági szintek, a rájuk jellemző tipikus társulás-formák és talajtípusok.

A különböző írásos emlékekben az Árpád-kortól kezdődően említik a fehér nyarat (1228, 1337, 1425), az égert (1329), a nyírt (1341), a (magyar) kórist (1262), a (kocsányos-) tölgyet (1380-1410 között, majd 1590), valamint a bükköt (1257, 1313); de a különböző tulajdonnevekben is előfordulnak, pl. Kőrös-víz, Bükkhát, Páprádi-bükkös. A bükkös társulást először a Sámod határjárásban, a Gyümölcsmènes út és a mai Kígyós út közötti területen „arbor, que dictus bycfa”, majd másodszor Szentegyed határában „Hanga Byc vocata” neven említik – ezek bizonyítják, hogy a Dráva mentén a bükk, mint reliktum fafaj őshonos volt, melyet még a fentebb idézett „bükkös-helynevek” is alátámasztanak.

Az első erdőgazdálkodás-történeti dokumentum Mária Terézia 1765-ben kiadott rendeletére 1766–73 és 1782–85 között keletkezett – ez az egész ország területét átfogó katonai felmérés, melyet grafikus háromszögeléssel végeztek, és 1: 28 800-as méretarányban ábrázoltak. Mivel ez a módszer síkvidéki területekre igen pontos, a korabeli ormánsági erdőterületek kiterjedéséről teljesen időtálló adatokat produkált. Ezen felvételekből kitűnik, hogy a XVIII. században a területet szinte teljes egészében fás vegetáció borította, mely a XX. század közepére annak 10 százalékára csökkent.

A terület 1707-ben még Habsburg Jenő tulajdona volt, majd 1847-ben Albrecht főherceg Bellyei uradalmának részévé vált, melyről az uradalom leírásában az olvasható, hogy „az alapvető erdőgazdálkodási tevékenység a fahasználat volt” – csak fakitermelési tervet készítettek, melynek „irtási terv” volt a neve.

Ez az elnevezés mutatja az egyszerű tarvágásos használati módot – ennek oka az úrbéresek és zseliérek faizási jogának megvásárlása, ami miatt földre volt szükség. A felújításokat az ún. „berki erdőkben” (MÉ, KMÉ) a magasabb területeken tölgy-csemetével, a mélyebben fekvőkön sarjazzatással, a „fennsíki erdőkben” (KMA, MA) csemetékkel újítottak (GY, KST, VSZ, KH, MAK). A természetes felújítás legnagyobb akadálya a makkoltatás volt.

1767 után a dencsházai terület (ma: Szentegát és Dencsháza községhatárok) Batthyány-birtok lett (a mozsói uradalom részeként). A leglényegesebb tevékenység ebben az időszakban (is) a szántók nyeresére szolgáló erdőirtás volt. A bürüsi területek tulajdonosa ekkor a Czinder család volt, a kezelési mód teljesen megegyezett a szomszédos uradaloméval.

A XIX. század végén jelentős változás következett be a két terület gazdálkodásában: a dencsházai területek gróf Biedermann báró, a bürüsi részek pedig az Andrássy család tulajdonába kerültek. Ekkor készültek az első üzemtervek, melyek már fahasználatokról és erdőművelésről is szóltak. Ekkor évente 8-10 ha-nyi területen végeztek tuskóirtásos véghasználatot. Az ipai fát Németországba adták el, különösen keresett volt az ormánsági magyarkőrös („weisse, zahe Esche, Qualität a la Vajszló”). Nevelővágásokat főleg fiatalabb állományokban végeztek – főleg az alászorult egyedeket termelték ki. Az Ausztriából hozott munkásokat természetbeni rész illette meg a kitermelt faanyagból. A szállí-

tást ökrös szekérrel, majd lóvasúttal oldották meg Szigetvárig. Az erdőfelújítást mesterségesen végezték, 0,25×1 méteres hálózatban, KST-makkvetéssel. A monokultúra elkerülését állomány alól szedett elegyfák bevitelével segítették. A remizekben (csenderesekben) néha alátelepítéssel is újítottak, de ezek aránya elhanyagolható volt. Tudatos természetes felújítást sem a Biedermann, sem az Andrássy uradalom területein nem folytattak. A mellékhasználatok közül jelentős volt a szénítés (tűzifa választékból) – ennek emlékére Hamuháza helységnev is őrzi. Mindenképp megemlítendő mellékhasználat a vadászat, melynek jogát a két uradalom fejei birtokolták. A vadállomány összetételére a nagyszámú apróvad volt a jellemző, 6-700 őz élt a területen, a szarvas pedig a korabeli feljegyzések szerint csak váltóvadként fordult elő.

1945 után az erdőtümb a Kaposvári Nemzeti Vállalat Vitézi-pusztai erdőgondnokságának kezelésébe került. 1950 után alakult ki a Vajszlói Erdőgazdaság, melynek Sellyei üzemegysége lett a terület közvetlen gazdája. 1953-ban ebből, valamint másik három erdőgazdaságból összeolvadva megalakult a Mecseki Állami Erdőgazdaság, amelynek Sellyei Erdészete (*ma már a szigetvári a szerk.*) jelenleg is a terület kezelője. A közvetlen 1945 utáni időszakban az újjáépítés hatalmas faigénye miatt az erdőgazdálkodás nem sokban különbözött az azt megelőző gyakorlattól, kb. 1950-től azonban tartamosságot célzó gazdálkodásról lehet beszélni. Ez akkor főleg a természetes felújítások alkalmazásában nyilvánult meg. Az újulat- és fiatalos-ápolások azonban erősen kifogásolhatók voltak – ennek következményei az elhárasodott, elgyertyánosodott állományok. Dencsháza (ma: Szentegát) községhatárban (és Váradon is) magtermő állományok kerültek kijelölésre (pl. Szentegát 21A, C, E) a KST későn virító változata (*Quercus robur* var. *tardissima*) és a szlavón tölgy (*Qu. robur slavonica*) génállományainak megőrzése céljából (szinte csak itt található már ilyen állományok). Ezek nem feleltek meg az elvárásoknak – valószínűleg kezelésük nem a megfelelő módon történt (nemhogy 50-60 százalékra csökkentették volna a záródást, a növedékfokozó gyériteket sem végezték el), bár ebben a *Limantria*-fertőzés, valamint a vízrendezés is jelentős szerepet játszott.

Az erdőgazdálkodás jellemzői

A Szentegáti-erdő Természetvédelmi Terület teljes területe állami tulajdon. Az erdészet a jelenleg érvényben lévő (1998. január 1. – 2007. december 31.) üzemterv alapján vágásos üzemmódban gazdálkodik a területen. A területen található állományok átlagos vágáskora (a főfafaj minden részletben a KST) 70 és 130 év közötti. Az erdészet jelenleg tarvágást, fokozatos felújító vágást és szálalóvágást alkalmaz az egyes részletekben. Az üzemtervi ciklus alatt 19,1 ha a véghasználatra tervezett területek nagysága (gyertyános-tölgyes és kocsányos-tölgyes állományokban), ahol a felújítás célállománya (az erdőfelújítási mátrix alapján) mindenhol gyertyános-tölgyes. Az állományok egészségügyi állapota a TT teljes területén megfelelőnek mondható.

Az erdőgazdálkodás természetesen szorosan kötődik a vadgazdálkodáshoz, s ennek ide kapcsolódó vonatkozása az, hogy e területen is igen magas a vadlétszám. Az Erdészet felújításai kerítés nélkül nem megvalósíthatók. A helyzet kezelésére történő előírások a Vadgazdálkodás fejezetben találhatóak.

Mindenképp kiemelendők még a Szentegát 2A, 5A erdőrészek, bár nem képezik a Természetvédelmi Terület részét. Ezekben a részletekben a Sellyei Erdészet kísérlete folyik: a két, egyben bekerített részletben a KST természetes felújítását végzik. Megjelenő természetes újulatsoportokra bontják az állományt; a területen 6 db mikroléket hoztak létre, ezek mérete jelenleg 0,3 és 0,5 ha közötti. A lékek területén található természetes újulatot ápolják, valamint az egyes mikrolékek területét fokozatosan növelik, amennyiben a lék szélén újabb újulatsoport jelentkezik. A kísérlet eredményeképpen egy korban heterogénebb erdőszerkezet kialakulását várja az Erdészet, valamint a KST természetes felújításának e módon történő lehetőségét szeretnék igazolni, valamint az átalakítás összes költségéről egy tételes összeítőt kívánnak prezentálni.

Természetvédelmi kezelés

A Szentegáti-erdő Természetvédelmi Terület két korábbi flóra- és vegetációtörténeti kor elemeit hordozza magában. Ezen állapotok fennmaradása a térség jó vízellátottságának volt köszönhető, amely a Somogy-Baranya határárok létesítésével erősen romlott. A törvényi kezelés alapja tehát elsősorban a vízrendezés. Az erdő környékén végzett lecsapolási munkálatok következtében a talajvíz nagy része

elvezetődött, ezért az erdőt észak-dél irányban kettészelő Somogy-Baranya-határárkot a vízzáró réteg magasságáig fel kell tölteni, mellyel kedvező pufferhatást biztosíthatnánk. Túlságosan sok talajnedvesség esetén az árok elvezetné a felesleges vizet, szárazság idején pedig az árokból pótlódna a hiányzó vízmennyiség.

A hidrológiai viszonyok rendezésén kívüli kezelési előírások két részre oszthatók. Azok a területek, ahol a botanikai értékek fokozottabban megfigyelhetők (Bürüs 032/15 és Bürüs 032/20) 2001-ben bekerítésre kerültek; ezeket a részletekre különleges módon kell kezelni – ezt tartalmazza a „Kiemelt területek” leíró rész. A TT további területei alkotják a „További területek” leíró rész tárgyát.

Kiemelt területek

Hosszú távú kezelési utasítások: az 5 kiemelt erdőrészletre (Bürüs 16A, 16B, 16C, 21A, 21B):

A 2001-ben elkészült kerítés célja, hogy a Szentegáti-erdő TT legértékesebb részét különös védelemben részesítse. Elsődleges szempont a túltartott vadállomány területről való kizárása volt, annak érdekében, hogy az erdő természetes megújuló képessége érvényesülni tudjon. A gazdálkodóval egyeztetett álláspont szerint tehát a terület kísérleti terület:

1) A bükkös foltok esetében a cél csoportos szájalóvágás alkalmazásával hosszú felújítási ciklussal vertikálisan tagolt, többkorú, elegyes bükk-állomány kialakítása oly módon, hogy egyedi elbírálás alapján csak azon egyed vagy egyedek kerülnek kitermelésre, amelyek magtermő-képességüket tekintve maximumukon túljutottak. E fák helyén keletkezett lék területén a természetes újulatnak lehetősége van megmaradni és növekedésnek indulni, így várhatóan mintegy 150 év alatt kialakulhat a szájaló-szerkezet. A vízrendezés a folyamatot nagymértékben befolyásolhatja azzal, hogy a jobb vízellátottság következtében a bükk-csemete „uralomra jutásának” esélye várhatóan megnövekedik a hárs-, ill. gyertyán-csemetével szemben.

Mivel hosszú távú célkitűzés a jelenlegi B elegyarány növelése a területen, az elegyetlen GY-os, H-as foltokban – valamint a túlzáródott B-ös foltokban is – közös kijelölés alapján facsoportok kivágását kell végezni, a 2001. évi B makktermés minél nagyobb csírázása és megmaradása érdekében.

2) Az északi részletekben, ahol a tölgyes foltok dominálnak, hasonló eljárást kell alkalmazni. A cél csoportos felújítás a vágásos erdőkép tagolásával, valamint maximális értéktermelés. Tehát itt a beavatkozás mindig egy értékmentő szájalásból indul ki, kiemelt kutatási cél: ezen biológiai vágáskor meghatározása. A leendő tölgy-újulat optimális fényviszonyainak kialakítása érdekében kb. 0,1 ha-os lékekre van szükség, mely lékek összekapcsolódása megfelelő felújulás nélkül nem következhet be. A megfelelő korosztályszerkezet és állománystruktúra kialakítása érdekében az idős állományból az egészséges fák 20 százalékát lábon kell hagyni.

3) Természetesen szempont az elegyesség, tehát – főként a nem sarjadó – elegyfajok kíméletére és felújulására kell törekedni.

4) A kerítés fenntartása, valamint az esetlegesen a kerítésen belül található vadállomány kilövése az erdészet feladata.

További területek

Hosszú távú kezelési utasítások a TT Szentegát, valamint a kiemelt részek kivételével Bürüs község-határba eső területeire:

A cél GY-KST (helyenként bükkös előfordulású) – TKSZ kevert, elegyes erdők létrehozatala. A vízrendezés után feltehetően jó vízellátottságú lesz e terület, így a jelenlegi mélyebb területek helyén (ahogy az a természetes állapotban is jellemző volt) a kis kiterjedésű, keskeny keményfás ligeterdő sávok, a magasabb fekvésű helyeken pedig a kocsányos-tölgyes (bükkelegyes) társulások lesznek a kívánatos állományok. Az ún. alsó-szentegáti részletekben, amelyekben a botanikai kutatások alapján (lágyszárú montán elemek!) a honos bükk-előfordulás bizonyítást nyert (Szentegát 22D, 29, 30, Bürüs 15C, 20B, 20C), a B fajajt is mindenképpen alkalmazni kell a felújítások elegyfajaként.

Ezen erdők a továbbiakban is vágásos üzemmódban kezeltek maradnának, a mindenkori vágáskort – EÜ-állapottól függően – 100-140 év között kell meghatározni, felújításkor pedig törekedni kell a természetes, vagy ahhoz közeli felújításra (FFV vagy FFV makkvetéssel). Felújításkor mindenképp figyelemmel kell lenni a jelenleg igen magas vadlétszámra: a fokozatos felújítóvágás bontóvágá-

sa után azonnal be kell keríteni a területeket. El kell kerülni a természetes úton megkezdett felújítás teljesen mesterségesse válását – a végvágást csak megfelelő újulat megjelenése után szabad elvégezni. A hagyásfa-csoportokat a nem sarjadó elegyfajok elhelyezkedésének figyelembe vételével kell kijelölni; valamint előhasználatokkor is ezen elegyfajok kíméletére kell törekedni. Bontáskor a kijelölt hagyásfa-csoportokat érintetlenül kell hagyni.

Figyelembe kell venni továbbá, hogy előfordulnak nagy kiterjedésű, szomszédos részletek, melyek jelenleg lényegében egykorúak (13–17 éves 40 ha, 69 éves 23 ha, 92–98 éves 60(!) ha), tehát vágásbesoroláskor törekedni kell a korosztályok térbeli széthúzására (természetesen a 3 ha-os maximális vágásterület-nagyságot véve alapul).

A Bűrüs 20B és 20C parcellákat szálalóvágásos üzemmódban kell kezelni speciális helyzetük miatt: szomszédos részletek a bekerített és kísérleti területté nyilvánított 16-os és 21-es tagokkal, valamint a bükk természetes előfordulása e részletben is bizonyított. Az itt alkalmazott szálalóvágás egyrészt kontrollterülete lesz a feljebb említett KST-kísérletnek – így válik összehasonlíthatóvá a szálalóvágással kezelt, valamint a biológiai vágásértségi kor közelében egyedi elbírálás alapján vágott tölgyesek értékkihozatala közötti különbség, másrészt a B ezen a termőhelyen vágásos üzemmódban történő kezelésének értékbeli produktivitásáról is ad majd információt. (E két kontrollrészlet szálalóvágásra alkalmazható területe csökken a fokozottan védett gólya fészkeknek védőzónája miatt.)

